

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

(1871 — 1913)

Її справжнє ім'я було Лариса Косач Квітка. Вона народилася 25 лютого 1871 р. в м. Звягелі на Волині. Свій духовний розвиток завдячує вона дуже сприятливому оточенню в батьківському домі. Батько її — Петро Косач був відомим громадським діячем і високоосвіченою людиною. Її мати Ольга з Драгоманових Косач була також відомою діячкою і письменницею, що писала під прибраним ім'ям Олени Пчілки. Під доглядом матері Леся здобула всесторонню освіту. Ольга Косач звертала пильну увагу на те, щоб її діти виховувались в українському національному дусі й говорили між собою по-українському. Завдяки тому Леся вже змалку засвоїла добірну українську мову, чим відрізнялась від інших дітей тогочасної української інтелігенції.

Крім рідної, української, Леся вивчала також чужі мови та літератури (в пізнішому віці Леся знала 11 мов), студіювала історію України та світову історію, філософію, історію культури та релігії. Так уже замолоду вона була справді освіченою людиною, хоч не ходила до школи.

Свої перші літературні твори Леся почала писати в дуже ранній молодості. Свій перший вірш „Надія” написала, коли їй було всього 12 років. Рік пізніше появився друком її другий вірш „Конвалія”, під яким вона перший раз підписалася своїм прибраним ім'ям Леся Українка. Перша збірка Лесиних поезій „На крилах пісень” появилася друком в 1892 р. Від того часу Леся стала в осередку українського літературного життя.

Але успіхи на літературному полі не йшли впарі з особистим щастям. Ще в дитинстві Леся захворіла на туберкульозу. Вона постійно перебувала під лікарською опікою, виїздила за кордон до Відня й Берліну, де піддалась операції, і не раз цілими місяцями мусіла лежати в ліжку. Для поправи здоров'я вона щозими виїздила на Крим, на Кавказ, до Єгипту й Італії. З кожним роком збільшувались терпіння, які одначе не зломили її душевно. Серед найтяжчих хвилин вона написала свої найкращі твори. Тоді, коли Леся була на вершинах своєї творчості, прийшла неблаганна смерть. Вона забрала найбільшу українську поетку 1 серпня 1913 р. в Сурамі на Кавказі. Тіло Лесі перевезли до Києва, де й похоронили.

РОБЕРТ БРЮС
(В скороченні)

1

Вже буде літ п'ятсот тому:
На край шотландський вільний
Війною йшов король Едвард,
Англійський владар сильний.
Зібрав він лицарів своїх,
Все горде-пишне панство,
Щоб то шотландський вільний люд
Забрати у підданство.

По всій Шотландії йде гук
Луною голосною:
— До зброї, браття! Ось іде
Король Едвард війною!
Гей миле браття, чи у вас
Ясної зброї мало?
Хіба в шотландській стороні
Вже лицарів не стало?
Лицарство йде, земля гуде;
Зійшлись ворожі лави...
Багато буде цього дня
Кривавої забави!

Бряжчать мечі, блищать списи
І шоломи ясні,
Гукають люто вояки,
Ржуть коні воронії.
Воюють день, воюють два,
На третій день, — ой горе!
Шотландці крикнули: „Біда!
Король Едвард нас боре!”
Англійське військо б'є-січе
Англійська зброя сяє;
Шотландська зброя опада
Лицарство знемагає.

Аж тут король Едвард спинивсь,
І сурма забриніла,
Знялась над військом короґва,
Та не барвиста — біла.
Всі стали тихо, всяк свій спис
Додолю похиляє.
Гука герольд: „Король Едвард
Шотландців призволяє
Лихую зваду залишить,
Спокій вернути краю,
Прийти до згоди без війни
По-братньому звичаю.
Так каже наш король: „Хто з нас
Погодиться зі мною,
Той і мастками й людьми
Владітиме в спокою.

Люд простий має нам платить
Податки й десятини,
А лицар буде вільний пан
Свої батьківщини".
Додолу впали корогви,
Весь гурт шотландський панський
Браз крикнув: „Згода! хай живе
Едвард, король шотландський!"
Шотландське лицарство здалось,
Але один zostався
При зброї лицар молодий, —
Робертом Брюсом звався.

Едварду глянув він в лице,
Мов кинув блискавицю,
Здійняв і кинув ворогам
Залізну рукавицю.

Потім остроги дав коню,
Кінь вороненький звився,
Помчав у гори, мов стріла,
В міжгір'ю темнім скрився.

2

Поїхав Роберт по шотландській землі
Здіймати народне повстання,
Гонців розіслав він по всій стороні
Скликати селян на зібрання.
Коли на широкій долині між гір
Зібралась велика рада,
Роберт тоді вийшов до люду й сказав:
— „Шотландці, вчинилася зрада!
Нема в нас лицарства, нема в нас панів,
Вони вже англійські піддані;
Та є ще в країні шотландський народ,
Не звик він носити кайдани!
Повстаньмо ж тепер усі, як один,
За діло братерське спільне!
Розкуймо на зброю плуги! Що орать, —
Коли нашес поле не вільне?"
Тут всі зашуміли, мов хвилі морські:
— „Ходімо, добудемо волі!
Або наші голови вільні, буйні
Складемо на нашому полі!"
І там на широкій долині між гір
Селяни всі табором стали,

Палили багаття вони цілу ніч,
Все ясну зброю кували.
На ранок узброе військо було;
Кому ж не дісталось зброї,
Тому не забракло сокири, коси
Та в грудях відваги міцної.

**

Те військо не мало ясних коругов,
Ні панцирів срібних, коштовних;
На простих селянських щитах не було
Девізів гучних красномовних.
У цілого війська девіз був один:
За волю, за рідну країну!
Хоч слів тих ніхто на щиті не носив,
Та в серці носив до загибуні.
В нещасну годину шотландський народ
Кував свою ясну зброю;
У першому бою розбиті були,
Багато лягло головою.
У друге зійшлися — недоле тяжка!
Знов військо шотландське розбите.
Ударили втретє — знов поле кругом
Все трупом шотландським укрите.
Широкі долини, розлогі лани
Шість раз були кров'ю політі;
Шість раз пролунав по Шотландії крик:
„Шотландці, шотландці розбиті!"
Ні зброї вони, ні своїх коругов
Едварду до ніг не зложили,
Та волю й країну свою боронить —
Не стало селянської сили.
Одні полягли, а другі розійшлись,
Пішли своє поле орати.
Без війська, без слави зістався Роберт...
Що ж має тепер він почати?
Чи має піти, як шотландські пачи,
Едвардові зброю віддати,
Зістатись отут в подоланій землі,
Останнього сорому ждати?
Ні, краще не бачить того і не чуть,

Як гинути буде країна...
— „Прощай, моя рідна країно! Прости
Свого безталанного сина!
Хотів би я вільною бачить тебе,
Але не судилося теє...
Далеко тепер, на чужих берегах
Поляжу за діло святеє”.
Так мовив Роберт і подався він геть
На берег убогий ірляндський;
Він думав повік не вертатися знов
У край безталанний шотляндський.
В Ірляндію мався прибути корабель,
Що лицарів віз в Палестину,
На ньому відїхати хтів і Роберт
У тую далеку чужину.
Укупі з відважним лицарством бажав
Піти у хрестовім поході,
Щоб ділу святому останнім життям
І силою стати в пригоді.

3

На безлюдному березі моря
Одинока хатина стоїть,
В тій хатині рибальській убогій
Збройний лицар самотній сидить.
То Роберт. Він в вікно поглядає,
Чи не мріють оті кораблі,
Що несуть хрестоносців відважних
На війну до Святої Землі.

Ні, не видно нічого на морі,
Не білють вітрила ясні.
Грас вільне широкеє море,
Гомонять його хвилі гучні.

Та Робертсві сумно дивитись
На те море веселе, буйне,
Як згадає він рідну країну,
Затремтить його серце сумне.

І Роберт від вікна відступивши,
Ліг на лаву і погляд підвів
На потріскану стелю: на стелі
Павутиння павук собі плів.
І знечев'я Роберт задивився
На роботу того павука.

Він дививсь, як там прядлась помалу
Тая нитка слабенька, тонка,
Як павук на тій нитці спускався,
Розколихувався потім на ній,
Щоб її до стіни причепити,
Потім невід розкинув він свій.
Що гойднеться, то й нитка порветься,
І додолу павук упаде,
Але зараз же злазить угору
І нову собі нитку пряде.
Так шість раз той павук обривався
І шість раз він на стелю злізав;
Але в сьоме таки удержався
Й до стіни свою нитку прип'яв.
Тут Роберт раптом скочив на ноги,
Ухопив свою зброю до рук
І гукнув: „Та невже таки лицар
Менше має снаги ніж павук?”

4

Ой, то ж не сокіл-винозір
Злетів з гори в долину,
То прилетів юнак Роберт
У рідную країну.
Він на коневі воронім
По краю пробігає,
В останній раз шотляндський люд
До бою він скликає:
— „До зброї всі! Чи ще живе
Міцна відвага ваша?
За волю згинуть ми клялась,
А де ж присяга наша?
Хто волі ще не віддуравсь,
Нехай іде до бою!
Хто пам'ята про славу й честь,
До зброї! Хто за мною?”
Не згас, не згас шотляндський дух,
Шотляндія повстане!
У сьомий раз, як в перший раз
Зібралися селяни.

Коли Едвард не сподівався
Шотландського повстання,
Його лицарство розійшлося
Уже на спочивання.
Зісталась тільки покищо
Мала частина війська.
Безпечна й смілива була
Залога та англійська.
Все розмовляють вояки,
Які з війни достатки,
Які в Шотландії король
Збиратиме податки.
Селяни тихо підійшли
До війська за горою,
З'явилися, наче з-під землі,
І вдарили до бою.
Все зашуміло, загуло,
Мов буря-хуртовина.
Роберт літа на воронім,
Неначе громовина.
Ох, лютий бій, останній бій, —
Щаслив, хто перемаже! ..
Англійці в розпачі кричать:
„Рятуй нас, милий Боже!”
До них з границі поспіша
Від короля підмога,
І стріча шотландський крик:
„Ні, наша перемога!”
Підмога сильна надійшла,
Але, шкода, вже пізно!
Женуть шотландці ворогів,
Гукають в слід їм грізно:
„Не доведеться більше вам
Ламать чужої волі!
Коли життя вам дороге,
Кладіть зброю долі!”
Шотландське військо зайняло
Англійців під горою;
Нема рятунку їм, нема —
Складають долі зброю.

Тоді з громади виступа
Роберт і промовляє:
— „Отак тепер шотландський люд
Англійцям об'являє:
Хай в Англії Едвард збира
Податки й десятини,
А всяк шотландець вільний пан
Свої батьківщини!
Наш край віддавна вільним був,
Таким повік він буде,
Ви бачили, як прав своїх
Боронять наші люди.
Ідть Едвардові скажіть,
Як чули по сій мові.
Коли не згодиться на мир,
Ми знов у бій готові!
Англійці мовчки відійшли
Без корогів, без зброї;
Без радощів пішли вони
Геть до землі рідної.
І як в долину вже зійшли,
Оглянулись на гору —
Роберта вгледіли вони
Серед сільського збору.
Роберт неначе річ держав,
Змагався, боронився,
Зняв потім ясний свій шолом
І людові вклонився.
Англійці чули, як гукнув
Увесь той гурт селянський:
„Хвала і честь! Нехай живе
Роберт, король шотландський!”

5

Так Роберт за снагу та відвагу
Королем у Шотландії став,
В Единбургу, преславному місті
Привселюдно корону прийняв.
Урочиста відправа скінчилась,
Вийшов з церкви король на майдан.

Люд гукає: „Робертові слава!
 Хай живе він довіку, наш пан!”
 Коли це стихло раптом гукання
 І весь люд, мов чекає чого.
 З юрби виступив гурт невеликий,
 То обрані від люду всього.
 З них один наперед виступас,
 Короля він поклоном віта,
 Поглядає навколо по людях
 І таку промову чита:
 „З ласки Бога й народу обраний,
 Наш королю! Вітаєм тебе!
 Ми підданими влади твоєї
 Признаємо охоче себе!
 Коли ти боронитимеш волю
 Й самостійність народу твого,
 Ми повік шанувать тебе будем
 І любити як друга свого.
 А коли ти англійській короні
 Віддаси королівство своє,
 Знай, що в тую ганебну годину
 Пропаде й панування твоє.
 Дай нам Боже, довіку радіти,
 Що обрали тебе в королі,
 Хай цвіте при тобі та пишас
 Вільна воля в шотландській землі!”
 — „Дай то Боже!” — Роберт їм відмовив,
 Буду знати, на що я іду.
 Дай нам, Боже, довіку прожити
 В щирій згоді, у добрім ладу!”

6

Щира згода, добрий лад зістався,
 Не зламав Роберт свого слова.
 Не пропала, не пішла по вітру
 Та громадська чесна умова.
 Дивувались на шотландську волю
 І сторонній чужії люди;
 Всі казали: „Поки світа сонця,
 У ярмі шотландський люд не буде!”

Як пізніш англійці і шотландці
 Поєднались в спільную державу,
 То англійці вчились у шотландців,
 Як любити волю, честь і славу.
 І за те хвала Роберту Брюсу,
 Що за волю так відважно бився.
 Так відваги і завзяття в праці
 Він в малого павука навчився.
 Він здобув собі велику славу,
 І не вмере та слава, не поляже,
 В пісні, в слові буде вічно жити
 І про себе всякому розкаже.

У цій гарній поемі Л. Українка на прикладі з історії Шотландії показує, як треба добувати волю. Шотландські повстанці в 14 ст. під проводом Роберта Брюса перемогли англійське військо своєю витривалістю, завзятістю й вірою в успішний кінець.

Питання і завдання

Зверніть увагу на ритміку поезії Л. Українки. Вона різноманітна, як і в поезіях І. Франка. Напр., в поемі „Роберт Брюс” ритм змінюється в кожному розділі (ямб, амфібрах, анапест і т. д.).

1. Подайте метричну схему для кількох рядків у кожному розділі.
2. Почисліть, скільки стіп мають рядки в окремих розділах.
3. Дайте заголовки поодиноким розділам тієї поеми.
4. Напишіть короткий зміст поеми, додавши по кілька речень до кожного заголовку.
5. Яка є провідна ідея цього твору?
6. Виберіть найкращий уривок, переписіть і вивчіть напам'ять.

Строфа і рима

Рядки або вірші поезії сполучуються в строфи.

Строфа — це кілька ритмічних рядків, зв'язаних тим самим римуванням. Строфа може мати різну кількість рядків, починаючи від двох. Найбільш поширеною є чотирирядкова строфа.

В поезії дуже важливе значення має рима.

Рима — це однозвучність кінцевих складів, починаючи від останнього наголошеного складу, напр.: ляне — гине, краю — згадаю, славі — журбі.

Залежно від місця наголосу рими діляться на чоловічі, жіночі і трискладові.

У чоловічих римах наголос падає на останній склад: дадуть — спадуть, вборття — життя, час — нас.

У жіночих римах наголошений передостанній склад: видали — рядали, втопяться — ляться, кайданив — тиранів.